

ПРОБЛЕМИ ДИДАКТИКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ А.Д. БОНДАРЯ

ISSUES RELATED TO DIDACTICS OF HIGH SCHOOL AS A PART OF SCIENTIFIC HERITAGE OF BONDAR A.D.

У статті проаналізовано науково-педагогічні погляди А.Д. Бондаря (1913–1983) з проблем дидактики вищої школи, розкрито внесок ученого у розвиток цієї галузі наук. З'ясовано, що А.Д. Бондар основну увагу приділяв обґрунтуванню форм організації освітнього процесу у закладі вищої освіти, а саме: питанням підготовки, організації та проведення семінарських, практичних, лабораторних занять, самостійної роботи студента і практичної підготовки. Науковий інтерес ученого до проблем дидактики вищої школи був спричинений зміною місця роботи, а саме обранням на посаду доцента кафедри педагогіки Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Найбільшою заслугою А.Д. Бондаря вважаємо узагальнення практичного досвіду роботи окремих викладачів і колективів закладів вищої освіти з організації та проведення різних організаційних форм навчання. На основі вивчення передового педагогічного досвіду він узагальнив типи семінарських занять, розробив їх структуру і методику проведення. Дослідивши досвід діяльності ЗВО, науковець дійшов висновку, що існує декілька основних методів проведення лабораторних і практичних робіт: фронтальний метод, метод практикуму і метод проведення робіт циклами (тематичний практикум). Важливого значення А.Д. Бондар надавав і практичній підготовці студентів, зокрема ним обґрунтовано місце педагогічної практики в системі підготовки студента до роботи у школі; особливості різних видів практик; підготовку студентів до практики, планування її керівниками; підготовку студентів до практики у процесі вивчення педагогіки. Провідна роль, на думку А.Д. Бондаря, у підготовці до професійної діяльності майбутнього вчителя належить педагогіці, під час вивчення якої студенти мають оволодіти не лише теоретичними знаннями, а й здобути практичні уміння і навички. Досягнути цього можна, застосовуючи на заняттях із педагогіки завдання практичного спрямування, розв'язання педагогічних задач, конкретних ситуацій із виробництва.

Ключові слова: дидактика вищої школи, науково-педагогічні погляди, А.Д. Бондар, семінарські заняття, лабораторні заняття,

практичні заняття, практична підготовка, педагогічна практика.

This article represents analysis of scientific and pedagogical views of Andriy D. Bondar related to the issues of didactics in high school, as well as describes his contribution in development of this particular branch of sciences. It is specified that Andriy D. Bondar paid a special attention to justification of the forms of education process management in higher educational institutions, in particular to the following issues: preparing for, organizing and conducting the seminars, workshops and laboratory trainings, students' self-studies and practical trainings. Scientific interest of Andriy Bondar in the issues of didactics in high school was stipulated by change of his employment, particularly by his appointment as senior lecturer of Pedagogics Department of Kyiv State University named after Taras Shevchenko. Mr. Bondar contributed most in consolidation of practical experience of the selected lecturers as well as teams of lecturers from higher educational institutions on organization and implementation of different formats of training. Based on advanced pedagogical experience he summarized types of seminars, developed their structure and methodology. Having examined functioning of the higher educational institutions the scientist has come to a conclusion that there are several major methods of laboratory and practical courses – frontal method, practical method and cycle courses (thematic practical courses). A special attention was paid by Andriy D. Bondar to practical training of students. In particular he justified place of pedagogical practice in the system of student's preparation for work in school; peculiar features of different types of practice; planning of practice by managers; preparation of students to practice in the process of studies of pedagogical science. According to Andriy D. Bondar leading role in vocational training of future teacher is played by pedagogics. While studying pedagogics students should not only master theory but also obtain practical skills. This can be achieved through practical courses, dealing with pedagogical challenges and examining case studies.

Key words: didactics of high school, scientific and pedagogical views, A.D. Bondar, seminars, laboratory trainings, practical courses, practical training, pedagogical practice.

УДК 378(09)

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-18-1-5>

Кравченко І.М.,

канд. пед. наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки і психології вищої школи

Національного педагогічного

університету імені М.П. Драгоманова

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасне реформування вищої освіти України передбачає підвищення вимог до її якості, до якості підготовки майбутнього фахівця, зумовлює пошуки нових форм, методів, технологій навчання. Все це сприяє появі величезної кількості досліджень у галузі педагогіки вищої школи, метою якої є дослідження закономірностей розвитку, виховання і навчання студентів і розробка на цій основі шляхів удосконалення процесу підготовки висококваліфікованого спеціаліста. Науковці намагаються обґрунтувати власні інноваційні методи, технології

навчання, часто нехтуючи надбаннями, що вже є. Сьогодні настав той період, коли вкрай необхідні дослідження наявного педагогічного досвіду та його узагальнення з метою теоретичного обґрунтування, збагачення педагогічної теорії і розробки загальних рекомендацій щодо його впровадження у практику діяльності ЗВО. Проте не варто забувати, що одним із можливих шляхів оновлення освітнього процесу сучасної вищої школи та розвитку педагогіки вищої школи як науки є виявлення, узагальнення, критичне осмислення педагогічної спадщини минулого, наукових ідей, педагогічних

поглядів і досвіду діяльності видатних педагогів, науковців, зокрема й А.Д. Бондаря.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі біографічні відомості про А.Д. Бондаря містяться у працях за авторством Л. Березівської, І. Розман, В. Мосіяшенко, О. Курок, Л. Задорожної, М. Пашко, П. Шемет, В. Шульги.

Багато вчених, зокрема І. Маловічко, І. Лебідь, Н. Султанова, С. Дітковська, О. Дутко, О. Венгловська та ін., у своїх дослідженнях використовують монографію А.Д. Бондаря «Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967)» як джерельну базу.

Побічно окремі погляди А.Д. Бондаря щодо трудового, морального виховання, організації шкіл-інтернатів розглядають Л. Гребінь, Н. Клочко, Т. Шинкар, Т. Курило, Ю. Чопик, І. Стражнікова, Н. Султанова, Г. Ковальчук, щодо форм навчання у вищій школі – В. Петренко, О. Гурська та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє стверджувати про відсутність цілісного дослідження науково-педагогічних поглядів А.Д. Бондаря, зокрема з проблем дидактики вищої школи.

Метою статті є виявлення й узагальнення науково-педагогічних поглядів А.Д. Бондаря з проблем дидактики вищої школи, розкриття внеску вченого у розвиток цієї галузі.

Виклад основного матеріалу. Андрій Данилович Бондар (1913–1983) – видатний вітчизняний педагог, науковець, управлінець, історик освіти, фахівець у галузі педагогіки вищої школи.

Професійну діяльність розпочав у 1935 р. на посаді вчителя математики та фізики. Потім обіймав посади інспектора шкіл (1945–1947), директора школи (1947–1954), директора Центрального інституту підвищення кваліфікації керівних працівників народної освіти УРСР (1954–1956), старшого наукового співробітника, заступника директора й завідувача відділу шкіл-інтернатів Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР (1956–1963) [1, с. 447]. Досліджував питання навчання і виховання дітей у школах-інтернатах, групах подовженого дня, організації внутрішньошкільного контролю, історії розвитку освіти в Українській РСР. Основні його погляди на ці проблеми були висвітлені у таких працях, як: «Організація внутрішшкільного контролю» (Київ, 1958), «Навчально-виховна робота в школах-інтернатах» (у співавторстві з С.С. Коваленком) (Київ, 1959), «Школа майбутнього» (Київ, 1961), «З досвіду роботи шкіл-інтернатів Української РСР» (Київ, 1963, 1965), «З історії розвитку народної освіти на Україні за роки Радянської влади» (Київ, 1967), «Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967)» (Київ, 1968), «Навчально-виховна робота в школах-інтернатах і школах подовженого дня» (у спі-

вавторстві з Б.С. Кобзарем) (Київ, 1969, 1985), «Вихователь групи продовженого дня» (Київ, 1980) та ін.

Аналіз зазначених праць дозволяє стверджувати, що А.Д. Бондар процеси навчання і виховання вважав єдиним цілісним процесом, провідна роль в організації та реалізації якого належить особистості вихователя, адже, на його переконання, вихователь – це «інженер людських душ» [2, с. 7], завданням якого є «створити дружний і працездатний колектив, який жив би за принципом «один за всіх, усі за одного» [2, с. 7]. Саме тому науковець висував високі вимоги до вихователя, як особистісного, так і професійного характеру. Важливою передумовою успішної, ефективної роботи вихователя Андрій Данилович вважав його глибoku психолого-педагогічну і методичну підготовку [2, с. 8] (знання вікових особливостей учнів і методик навчально-виховної роботи з учнями певної вікової категорії), а також уміння правильно організовувати і планувати власну роботу [2, с. 9].

У своїх працях А.Д. Бондар особливого значення надавав питанням морального, трудового, фізичного й естетичного виховання учнів. Розумове виховання відносив до трудового виховання як його складову частину. Важливого значення у вихованні підростаючого покоління А.Д. Бондар надавав зв'язкам вихователів, педагогів із батьками учнів і громадськістю. Вчений хотів бачити майбутнього вчителя не просто як педагога, а педагога-андрагога, саме тому він навчав майбутніх учителів, вихователів прийомам педагогічної пропаганди як можливій формі виховання дорослих.

З вересня 1963 р. А.Д. Бондар починає працювати на посаді доцента кафедри педагогіки Київського державного університету імені Тараса Шевченка, а з 1970 р. – на посаді професора. За час роботи в університеті він розробив і читав нормативний курс лекцій із педагогіки, педагогіки вищої школи і спецкурс «Навчально-виховна робота в школах-інтернатах і школах продовженого дня». Учений керував також усіма видами педагогічної практики, дипломними й курсовими роботами студентів, науковими роботами аспірантів [1, с. 448]. Саме ця обставина і сприяла тому, що А.Д. Бондар починає досліджувати питання педагогіки вищої школи, а саме: місце, типи, структуру, планування, підготовку і методику проведення семінарських занять, лабораторних і практичних робіт, особливості організації практичної підготовки майбутнього вчителя, виховання студентів. Основними працями А.Д. Бондаря з проблем дидактики вищої школи стали: «Організація педагогічної практики студентів» (Київ, 1969), «Дидактика вищої школи (курс лекцій)» (за ред. А.Д. Бондаря) (Київ, 1970), «Педагогічна практика студентів» (у співавторстві) (Київ, 1972), «Семінарські заняття у вищій школі» (Київ, 1974), «Лабораторні і практичні роботи

у вищій школі» (у співавторстві з Л.А. Ранською) (Київ, 1977).

А.Д. Бондар переймався проблемою вдосконалення змісту освіти у вищій школі, раціонального співвідношення між такими формами навчання, як лекція, семінарські, лабораторні та практичні заняття і самостійна робота студента. Проблема співвідношення обсягів аудиторної і самостійної роботи студентів є актуальною і сьогодні.

Вдосконалюючи зміст освіти у вищій школі, А.Д. Бондар указував на необхідність творчого врахування досвіду минулого і використання всього того, що є надбанням вищої школи; а також «передбачення перспектив розвитку народного господарства, науки і культури на п'ять, десять, а за можливості і на більше років» [5, с. 4].

Найбільшим внеском А.Д. Бондаря у розвиток дидактики вищої школи вважаємо його спробу вивчити й узагальнити досвід роботи окремих викладачів, колективів кафедр, ЗВО і на основі цього збагатити педагогічну теорію, розробити теоретичне підґрунтя організаційних форм навчання.

Важливого значення у підготовці фахівців надавав семінарським заняттям, основну перевагу яких убачав у необхідності систематичної самостійної роботи студентів над навчальним матеріалом, що активізує педагогічний проце, робить його більш ефективним [5, с. 6].

А.Д. Бондар визначив основні завданнями семінарських занять у вищій школі: поєднання лекцій із самостійною роботою студентів, теоретичної підготовки з практичною; навчити студентів творчо опрацьовувати навчально-методичну літературу, реферувати її; готувати доповіді, виступи і повідомлення з окремих питань; прищепити студентам уміння і навички розумової праці; сприяти розвитку у студентів інтересу до науково-дослідної роботи в галузі певної науки, залученню їх до досліджень, які веде кафедра, до наукової роботи студентських гуртків і товариств; систематично контролювати роботу студентів і перевіряти їх знання, уміння і навички з окремих тем і розділів програми [5, с. 7].

Визначаючи види семінарських занять залежно від ролі, яку відіграють вони в навчально-виховній роботі вищої школи, і завдань, що ставляться перед ними, А.Д. Бондар повністю спирався на класифікацію С.І. Зінов'єва, а саме: семінари, що мають на меті поглиблене вивчення певного систематичного курсу і тематично пов'язані з ним; семінари, що передбачають ґрунтовне опрацювання окремих найбільш важливих і типових методологічно тем курсу або навіть однієї теми; семінари (спецсеминари) дослідницького характеру, що не залежать своєю тематикою від лекцій і передбачають поглиблену розробку окремих проблем науки [5, с. 7].

Андрій Данилович вважав, що семінарські заняття з педагогіки можуть належати виключно до

семінарів другого виду, оскільки у педагогічних ЗВО семінарські заняття з педагогіки проводять лише під час вивчення окремих тем, таких як «Розвиток особистості і виховання», «Процес навчання», «Форми організації навчальної роботи», «Формування і виховання учнівського колективу» та ін. [5, с. 10].

На основі вивчення передового педагогічного досвіду А.Д. Бондар узагальнив типи семінарських занять, розробив їх структуру і методику проведення. Зокрема, стверджував, що найбільш поширеними є такі типи: семінар-диспут, коментоване читання творів, розв'язування задач, виконання вправ, практичних і контрольних робіт, семінар-екскурсія, семінар на виробництві [5, с. 13].

Ґрунтовно Андрій Данилович підійшов і до планування семінарських занять. Зокрема, ним розроблено план, за яким має організовувати свою попередню підготовку до заняття викладач. До цього плану викладач має заносити не лише, дату, час, тему, мету, питання семінару, але й прізвища студентів, яких планується опитати, зміст вступного і заключного слова, рекомендації студентам щодо подальшого вивчення теми [5, с. 29].

А.Д. Бондар стверджував, що якість проведення семінарських занять залежить від старанної підготовки до них як викладача, так і студентів [5, с. 29], що краще було б, якби лекції та семінари проводив один викладач [5, с. 31], а також радив перед семінаром проводити консультації [5, с. 31], вести систематичний облік відвідування студентами занять, їхніх виступів і участі в обговоренні питань семінару, широко використовувати диспути, обов'язково переглядати конспекти і тексти виступів, коментувати виступи й оцінювати знання студентів [5, с. 76].

Отже, під час проведення семінарських занять мають застосовуватися активні методи навчання; і студент, і викладач мають бути активними, рівноправними учасниками освітнього процесу, проте керівна роль залишається за викладачем як організатором освітнього процесу, який зобов'язаний і уміло організувати підготовку студента до заняття, зокрема за допомогою консультування, навчити студента самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

А.Д. Бондар торкається й розкриття важливих питань організації та методики проведення лабораторних і практичних робіт у вищій школі. Зокрема, у праці «Лабораторні і практичні роботи у вищій школі» (у співавторстві з Л.А. Ранською) висвітлює місце лабораторних і практичних робіт у навчальному процесі ЗВО, планування й підготовку до проведення занять, організацію й методику їх проведення, акцентує увагу на особливостях проведення цих робіт на вечірньому і заочному відділеннях [4, с. 2].

Андрій Данилович вважає, що саме практичні та лабораторні роботи дозволяють у закладі вищої

освіти реалізувати провідний принцип навчання – принцип зв'язку теорії з практикою [4, с. 7]; допомагають студентам творчо використати на практиці теоретичні знання, здобуті на лекціях та у процесі самостійної роботи. На його думку, ця форма занять активізує пізнавальну діяльність студентів, дає їм можливість виявити ініціативу і винахідливість, міцніше засвоїти програмний матеріал; дає можливість студентам ознайомитися з найновішими приладами, обладнанням і матеріалами, з постановкою експерименту в лабораторних чи виробничих умовах; допомагає викладачам залучати студентів до дослідницької роботи, сприяє розвитку у них мислення, винахідливості, раціоналізаторства [4, с. 8].

Аналізуючи лабораторні та практичні роботи, А.Д. Бондар звернув увагу на те, що дехто не розрізняє ці форми і вживає ці поняття як синоніми. Проте науковець стверджує, що між лабораторними і практичними роботами є різниця, яка полягає у такому: «Лабораторні роботи виконуються студентами за спеціальною програмою у відповідних рамках, що визначаються письмовою інструкцією. Лабораторна робота – це така активна форма самостійної роботи студентів, у якій їхня діяльність виявляється у поєднанні розумових і фізичних (моторних) дій, спрямованих на активне застосування здобутих знань, умінь і навичок на практиці в межах заданої програми (інструкції), відповідного обладнання і місця проведення. При виконанні лабораторних робіт відбувається формування відповідних умінь і навичок роботи з вимірювальною апаратурою, розрахунку окремих вузлів і процесів, формуванню окремих технологічних умінь і навичок, потрібних спеціалісту в сфері виробництва. Практичні роботи є комплексними технічними чи дослідницькими завданнями, зв'язаними, зазвичай, зі створенням нескладної вимірювальної апаратури, наочних посібників і моделей, що потім використовуються в навчальному процесі, з практичним вирішенням здобутих знань, умінь і навичок. Практичні роботи можуть проводитися за різних умов – у кабінеті, лабораторії, в майстерні, на місцевості (з історії, при розкопці стародавніх селищ, з географії, геології, ботаніки та ін.). Пізнавальна діяльність студентів при виконанні практичних робіт відрізняється від аналогічної діяльності при виконанні лабораторних робіт. Безпосередньою метою практичних робіт, крім пізнавальної, є вирішення конкретних практичних задач із використанням набутих знань, умінь і навичок. У цьому їхня основна відмінність від лабораторних робіт. Практичні роботи, так само як і лабораторні, удосконалюють практичні уміння і навички, але при виконанні останніх важливий результат дослідження, застосування набутих умінь на практиці. При виконанні практичних робіт діяльність студентів має максимально само-

стійний характер, вона пов'язана з елементами творчості та раціоналізації. Практична робота відкриває максимум простору для самостійності при виборі засобів її виконання і є ширшою, ніж лабораторна, по колу питань, що вирішуються» [4, с. 8–9].

Таким чином, основними критеріями різниці між лабораторною і практичною роботою є використання чи невикористання певної вимірювальної апаратури, місце проведення, коло завдань, що мають бути вирішені, а також міра самостійності студентів у виконанні завдань.

Завдання викладачів вищої школи, на думку вченого, полягає в тому, щоб уміло вибрати необхідну форму організації навчальної роботи зі студентами і раціонально використати її в процесі навчання. Лабораторні та практичні роботи проводяться у вищій школі як невід'ємна складова частина багатопланового педагогічного процесу [4, с. 10].

А.Д. Бондарем було визначено основні завдання лабораторних і практичних робіт як форм навчання у вищій школі. Першим завданням є поєднання в єдине ціле лекційної форми занять із систематичною самостійною роботою студентів. Науковець зауважує, що при підготовці до заняття студенту слід прочитати і вивчити рекомендовану викладачем літературу, підготувати себе до роботи з певними приладами, вивчити їх будову, принципи дії, усвідомити мету роботи. Наступними завданнями визначено сприяння формуванню у студентів діалектико-матеріалістичного світогляду; виховання у студентів почуття патріотизму і любові до своєї Батьківщини. Виконання лабораторних і практичних робіт має навчити студентів творчо застосовувати теоретичні знання на практиці, працювати з устаткуванням, машинами, приладами, інструментами, матеріалами; розвивати у студентів пізнавальні та конструкторські здібності, спостережливість, увагу, витримку, уяву та інші якості; ознайомити студентів з організацією і постановкою експериментальної роботи в лабораторних умовах, з методами наукових досліджень; викликати у студентів інтерес до науково-експериментальної діяльності та включити їх у науково-дослідну роботу, що проводиться на кафедрах, у лабораторіях тощо; систематично контролювати знання, уміння і навички студентів з окремих тем чи розділів курсу, що вивчається [4, с. 11–13]. Тобто, незважаючи на вказану різницю між лабораторними і практичними роботами, науковець вважає, що як форми організації освітнього процесу у вищій школі вони виконують спільні завдання.

Важливого значення А.Д. Бондар надавав процесу планування лабораторних і практичних робіт. Зокрема, стверджував: «Наукова організація навчального процесу включає цілий ряд організаційних і методичних заходів, спрямованих на досягнення високої якості підготовки спеціаліста

з вищою освітою. Важливим фактором наукової організації навчального процесу є раціональне планування, яке включає розробку планів і програм, розстановку педагогічних кадрів, складання розкладу занять, планування навчально-виховної роботи викладачів і самостійної роботи студентів та ін. При плануванні лабораторних і практичних робіт кафедрам необхідно виходити з кількості годин, які відведені на них у навчальних планах підготовки спеціалістів цього профілю» [4, с. 15]. Одним із основних документів планування навчального процесу у вищій школі, в т. ч. лабораторних і практичних робіт, вважав розклад занять [4, с. 16].

Складаючи розклад проведення лабораторних і практичних робіт, А.Д. Бондар радив дотримуватися таких вимог: 1. Якщо лекції плануються для цілих потоків (від трьох до восьми, а інколи і більше груп залежно від величини аудиторій і наявності викладачів), то лабораторні і практичні заняття плануються для кожної академічної групи окремо з виділенням одного чи двох викладачів (для більш ефективного проведення цих робіт). 2. Не слід планувати проведення лабораторних і практичних робіт до лекції з цієї теми, тому що вони не будуть досягати своєї мети. 3. Планувати в один день слід не більше 1–2 лабораторних (практичних) робіт. 4. Необхідно забезпечити рівномірний розподіл лабораторних і практичних робіт протягом семестру [4, с. 17].

А.Д. Бондар був переконаний, що успіх у проведенні певної лабораторної або практичної роботи багато в чому залежить від її підготовки, яка має включати: глибоке вивчення студентами теоретичного матеріалу, на основі якого проводиться робота; підготовку необхідної навчально-матеріальної бази і документації; підготовку викладачів, обслуговуючого персоналу і студентів до роботи [4, с. 21]. Науковець визначив етапи проведення лабораторних і практичних робіт: попередня підготовка, початок роботи (допуск), виконання її, складання звіту й оцінка роботи (залік) [4, с. 22].

Проаналізувавши досвід організації та проведення лабораторних і практичних робіт у закладах вищої освіти, А.Д. Бондар визначив недоліки в їх проведенні: недостатнє забезпечення їх навчально-матеріальною базою, відсутність необхідних устаткування, машин, приладів і матеріалів; низький рівень підготовки до них студентів; стандартизація організаційних форм і методів проведення лабораторних і практичних робіт із різних дисциплін; відсутність при проведенні окремих робіт елементів нового, наукових шукань, творчого експерименту; неспівпадання курсу лекцій і лабораторних робіт у часі, що знижує їх якість, та ін. [4, с. 38].

Знову ж таки, дослідивши досвід діяльності ЗВО, науковець дійшов висновку, що є декілька

основних методів проведення лабораторних і практичних робіт: фронтальний метод, метод практикуму і метод проведення робіт циклами (тематичний практикум). Далі А.Д. Бондар пояснює, що той чи інший метод проведення лабораторних чи практичних робіт використовується кафедрами залежно від наявності навчально-матеріальної бази у ЗВО і тих завдань, які вирішує цей курс в усій системі підготовки спеціалістів певного профілю. Фронтальні роботи організуються в тих випадках, коли ЗВО має достатньо обладнані лабораторії, необхідну кількість приладів, апаратури й устаткування для одночасного проведення однотипних робіт всіма студентами групи. Такий метод проведення робіт полегшує зв'язок теоретичних знань із практичними, а також підготовку до них студентів і викладачів. Метод фронтальних занять вважається найбільш вигідним, але менше практично здійсненним, тому що потребує великої кількості приладів і лабораторій великої площі [4, с. 46].

Проте до переваг фронтального методу проведення лабораторних (практичних) занять відносять: перед всією групою ставляться одні і ті самі завдання, які вони повинні розв'язати у процесі виконання роботи; студентів легше підготувати до виконання такої роботи шляхом проведення консультацій, роз'яснюючи окремі її етапи; можна стандартизувати контроль готовності студентів до лабораторної або практичної роботи і провести його в скороченні часу; під час виконання роботи за необхідності є можливість дати допомогу не окремому студенту, а цілій групі; стандартизувати підведення підсумків роботи її викладачем [4, с. 46].

З погляду розвитку самостійного мислення студентів і підвищення інтересу до науки, що вивчається, найбільш ефективним методом навчання А.Д. Бондар вважає метод проведення лабораторних і практичних робіт у вигляді практикуму і пояснює це так: «При такій постановці робіт студент із більшою відповідальністю підходить до виконання завдання, швидше набуває експериментальних умінь і навичок, ніж при виконанні робіт фронтальним методом. Внаслідок того, що метод проведення лабораторних і практичних робіт у вигляді практикуму потребує меншої кількості обладнання, ніж фронтальний, і через це простіше здійснюється, він став найбільш розповсюдженим. Основним недоліком цього методу проведення лабораторних і практичних занять є значне неузгодження в часі між виконанням практичних занять і вивченням відповідних теоретичних положень на лекціях» [4, с. 48].

Отже, в організації і проведенні лабораторних і практичних робіт А.Д. Бондар особливої уваги надавав процесам ретельної попередньої підготовки, наполягав на тісному взаємозв'язку між лекціями, самостійною роботою студентів і лабо-

раторними чи практичними роботами. Успішній організації цих занять, уважав учений, сприяє вдало складений розклад, консультації.

Важливого значення А.Д. Бондар надавав і практичній підготовці студентів. Свої погляди щодо місця педагогічної практики в системі підготовки студента до роботи в школі, щодо особливостей різних видів практик, щодо підготовки студентів до практики, планування її керівниками, щодо підготовки студентів до практики в процесі вивчення педагогіки тощо виклав у таких працях: «Організація педагогічної практики студентів» (Київ, 1969) і «Педагогічна практика студентів» (Київ, 1972).

«Невід'ємною складовою частиною підготовки студента до роботи в середній чи вищій школі, – писав А.Д. Бондар, – є педагогічна практика. Вона здійснюється на ґрунтовній теоретичній основі, що закладається в процесі вивчення всіх предметів теоретичного курсу, передусім таких, як педагогіка, історія педагогіки, психологія, шкільна гігієна, методика викладання предмета за фахом підготовки студента» [6, с. 6].

А.Д. Бондар вважав, що лише добре організована практика студентів у школах формує якості вчителя-вихователя, озброює студентів навичками та вміннями, необхідними для роботи в школі [6, с. 6]. А також зауважував, що педагогічну практику варто вважати фаховою, оскільки вона має своїм завданням удосконалювати професійно-педагогічні знання, вміння і навички майбутніх учителів і вихователів підростаючого покоління [6, с. 6].

Науковець радив в організації педагогічної практики дотримуватися такого порядку: на перших курсах студенти працюють з учнями молодших класів, на других курсах – з учнями середніх класів, і на третіх курсах – з учнями старших класів. На думку вченого, така поступовість в організації безвідривної педагогічної практики на різних етапах навчання студентів дасть їм можливість спостерігати за віковими особливостями учнів, а також познайомитися з особливостями позакласної та позашкільної роботи в різних класах [6, с. 11].

А.Д. Бондар вважав, що об'єктами педагогічної практики мають бути кращі міські та сільські школи, які мають хорошу навчально-матеріальну базу, високий рівень навчально-виховної роботи і де працюють досвідчені педагоги [6, с. 26].

Знову ж таки, вчений підкреслює, що без ретельно продуманого планування педагогічної практики неможливі її успішна підготовка і проведення [6, с. 31].

Також Андрій Данилович звертає увагу на таку особливість, що під час педагогічної практики студент перевіряє правильність вибору свого фаху, своєї спеціальності та замислюється над своїм майбутнім шляхом у житті, що період проходження педагогічної практики є й періодом формування студента як майбутнього педагога [3, с. 52].

У підготовці студентів до роботи у школі, стверджував А.Д. Бондар, першорядна роль належить педагогіці, у процесі вивчення якої студенти мають опанувати не лише теорією навчання і виховання підростаючого покоління, але й набути практичних умінь і навичок, зокрема таких, як: уміння добирати потрібну літературу з того чи іншого питання навчально-виховної роботи школи і раціонально нею користуватися; вивчаючи окремі теми, писати реферати з актуальних питань навчання і виховання і виступати з ними на семінарських заняттях, аналізувати певні педагогічні ситуації та давати їм правильну оцінку [6, с. 174].

Вивчення педагогіки, як і інших дисциплін педагогічного циклу, на думку А.Д. Бондаря, повинно бути побудоване так, щоб зміст лекційного курсу, семінарські та практичні заняття були тісно пов'язані з практикою роботи школи, з розв'язанням важливих завдань навчання і виховання [6, с. 175].

Під час викладання студентам педагогіки Андрій Данилович радив використовувати практичні завдання, передбачити розв'язання певних педагогічних задач, взятих із практики роботи школи, обговорення конкретних ситуацій, які виникають у процесі роботи з учнями, складання окремих документів, за якими працюють учителі, класні керівники й вихователі (плани, розклади, конспекти уроків, бесід, лекцій тощо) [6, с. 175].

А.Д. Бондар був переконаний, що вивчення педагогіки не можна зводити лише до читання і слухання лекцій, що лекційний курс слід доповнювати практичними роботами, а викладачі просто зобов'язані розробити систему практичних робіт, різноманітних за змістом і методами виконання, які б охоплювали різні розділи і теми курсу і були тісно пов'язані з практикою роботи школи [6, с. 181].

Висновки. Отже, А.Д. Бондар основну увагу приділяв обґрунтуванню форм організації освітнього процесу у закладі вищої освіти, а саме питанням підготовки, організації та проведення семінарських, практичних, лабораторних занять, самостійної роботи студента і практичної підготовки. Науковий інтерес ученого до проблем дидактики вищої школи був спричинений зміною місця роботи. Зокрема, з 1963 р. Андрій Данилович почав свою кар'єру у Київському державному університеті імені Тараса Шевченка і саме у цей період виходять його основні праці: «Організація педагогічної практики студентів» (Київ, 1969), «Педагогічна практика студентів» (у співавторстві) (Київ, 1972), «Семінарські заняття у вищій школі» (Київ, 1974), «Лабораторні і практичні роботи у вищій школі» (у співавторстві з Л.А. Ранською) (Київ, 1977) та ін.

Найбільшою заслугою А.Д. Бондаря вважаємо узагальнення практичного досвіду роботи окремих викладачів вищої школи, колективів

закладів вищої освіти з організації та проведення семінарських, лабораторних, практичних занять, консультацій. На основі вивчення передового педагогічного досвіду він узагальнив типи семінарських занять, розробив їх структуру і методику проведення. Дослідивши досвід діяльності ЗВО, науковець дійшов висновку, що є декілька основних методів проведення лабораторних і практичних робіт: фронтальний метод, метод практикуму і метод проведення робіт циклами (тематичний практикум).

Важливого значення А.Д. Бондар надавав і практичній підготовці студентів. Свої погляди щодо місця педагогічної практики в системі підготовки студента до роботи в школі; особливостей різних видів практик; підготовки студентів до практики, планування її керівниками; підготовки студентів до практики в процесі вивчення педагогіки тощо виклав у таких працях: «Організація педагогічної практики студентів» (Київ, 1969) і «Педагогічна практика студентів» (Київ, 1972). Провідна роль, на думку А.Д. Бондаря, у підготовці до професійної діяльності майбутнього вчителя належить педагогіці, під час вивчення якої студенти мають оволодіти не лише теоретичними знаннями, а й здобути практичні уміння і навички.

Досягнути цього можна, застосовуючи на заняттях із педагогіки завдання практичного спрямування, розв'язання педагогічних задач, конкретних ситуацій із виробництва.

Наша стаття не охоплює всіх питань проблеми. Зокрема, подальшого вивчення потребує викладацька діяльність А.Д. Бондаря, актуалізація його педагогічних поглядів, дослідження розвитку його основних ідей у наступних працях дослідників дидактики вищої школи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Березівська Л.Д. Бондар Андрій Данилович. *Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб.* Кн. 2. Київ : Либідь, 2005. С. 447–451.
2. Бондар А.Д. Вихователь групи продовженого дня. Київ : Радянська школа, 1980. 74 с.
3. Бондар А.Д. Організація педагогічної практики студентів. *Посібник для студентів з педагогіки.* Київ : Видавництво Київського університету, 1969. С. 51–76.
4. Бондар А.Д., Ранська Л.А. Лабораторні і практичні роботи у вищій школі. Київ : Вища школа, 1977. 79 с.
5. Бондар А.Д. Семінарські заняття у вищій школі. Київ : Вища школа, 1974. 80 с.
6. Педагогічна практика студентів / за ред. А.Д. Бондаря. Київ : Вища школа, 1972. 252 с.